

Den færøske selvstændighedsbevægelse i historisk belysning

I færøsk sammenhæng er det hensigtsmæssigt at skelne mellem en selvstyrebevægelse, som er af ældre dato, og en selvstændighedsbevægelse, der er nyere. Mens den første bevægelse kan føres tilbage til 1844, da et andragende om det som Hans Jensen har kaldt – ”færøsk selvstyre” blev sendt til stænderforsamlingen i Roskilde, så er selvstændighedsbevægelsen et fænomen, som tidsmæssigt må placeres i det 20. århundrede. Der er selvfølgelig en kvalitativ forskel mellem en bevægelse, der ønsker at vinde Færøerne større selvstyre indenfor rammerne af det danske rige, og en bevægelse, der ønsker at etablere Færøerne som en selvstændig stat, men historisk er der tale om en udvikling.

I dette korte oplæg vil jeg forsøge at ride op hovedtrækkene i udviklingen.

Det var måske en tilfældighed, at Færøerne med Freden i Kiel i 1814 blev en del af den danske konges besiddelser, men det fik stor betydning for de forhenværende norske øer. Da enevælden faldt i 1848, skulle man finde ud af, hvordan Færøerne – et levn fra den norske del af dobbeltmonarkiet – skulle indplacere i det nye danske demokrati. Det forsøgtes først gennem stænderforsamlingerne i 1840'erne, men siden endeligt ved grundloven af 1849. På det tidspunkt – i 1844 – havde færingerne forsøgt at få en lignende stilling i riget som Island - med egen stænderforsamling –, men det blev afvist. I stedet blev øerne inkorporeret i det danske grundlovsområde i 1850, uden at færingerne selv havde været repræsenteret i de relevante stænder- eller grundlovgivende forsamlinger. Færingerne havde på stænderforsamlingen og den grundlovgivende forsamling blot været repræsenteret af en af kongen udpeget forhenværende danske embedsmand på Færøerne.

I 1852 blev lagtinget genetableret i kraft af et dansk amtsråd med udvidede rådgivende beføjelser, mens tilknytningen til riget blev etableret med to færøske rigsdagsrepræsentanter i København.

Færøsk politik udviklede sig indenfor disse rammer, men det var først i 1906, at de første politiske partier på Færøerne blev etableret – Selvstyrepartiet (Sjálvsstýrisflokkurin) og Samhørighedspartiet (Sambandsflokkurin). Selvstyrepartiets grundlægger og formand, Jóhannes Patursson, skrev på den baggrund i 1903 en bog, *Færøsk Politik*, hvori han beskrev det, som siden blev selvstyrebevægelsens politiske program. Lagtinget skulle udelukkende bestå af folkevalgte medlemmer, lagtinget skulle have lovgivningsmyndighed i særlige færøske forhold, ingen lov skulle gæres gældende på Færøerne uden lagtingets samtykke, lagtinget skulle have bevillingsmyndighed over øernes særlige finanser og rigets repræsentant skulle have ret til uden stemmeret at deltage i lagtingets forhandlinger.

Desuden blev det færøske sprog en vigtig del af Selvstyrepartiets politiske program.

Det færøske sprogs rettigheder på lige fod med dansk i skole og kirke blev vundet i mellemkrigstiden, men det andet store mål – lovgivningsmyndighed til lagtinget i færøske forhold – blev ikke løst. Da Selvstyrepartiet i 1918 for første gang fik flertallet i lagtinget, forsøgte partiet at løse problemet. Problemet havde altid været paragraf 2 i grundloven, der stadfæstede, at lovgivningsmyndigheden var hos rigsdagen og monarken i forening. Derfor vedtog Selvstyrepartiet i lagtinget i 1919 forbindelse med den forestående grundlovsændring at foreslå en ændring af den nævnte grundlovsparagraf, så lovgivningsmyndigheden i særlige færøske forhold ved almindelig lov kunne overdrages lagtinget.

Ved folkeafstemningen om grundlovsændringen i 1920 var den af lagtinget foreslåede ændring ikke med i forslaget. Forslaget lagde nok op til en udvikling hen imod en dansk forbundsstat, og det var nok de danske statsretslige tanker om enhedsstaten, som stod i vejen for en udvikling i den retning.

Dette medvirkede ikke til et bedre forhold mellem selvstyrebevægelsen, der siden har boykottet folkeafstemninger på Færøerne om grundlovsændringer, og de danske myndigheder.

Valgdeltagelsen til disse folkeafstemninger på Færøerne i 1920, 1939 og 1953, har være meget lav.

Det var først med hjemmestyreløven af 1948, at det program for færøsk selvstyre, som Jóannes Patursson havde sat frem i *Færøsk Politik* i 1903 blev en realitet, men på det tidspunkt havde udviklingen indenfor selvstyrebevægelsen for længe siden overhalet tankerne bag bogen.

Anden verdenskrig blev som første verdenskrig en "game changer" for selvstyrebevægelsen, der udviklede sig hen imod en stærkere selvstændighedsbevægelse. Det gamle selvstyreparti blev slet ikke repræsenteret i lagtinget i 1943, mens Folkeflokken, der var etableret i 1939 af blandt andet selvstyrepartiets oprindelige grundlægger, blev det store parti. Folkeflokken var i virkeligheden et selvstændighedsparti, men partiets ledere gav ofte udtryk for, at de ønskede en forbindelse med Danmark, der mindede om den unionsaftale som Island havde indgået med Danmark i 1918.

De britiske og tyske besættelser af henholdsvis Færøerne og Danmark forårsagede på trods af, at briterne ikke ville tillade statsretslige ændringer mens der var krig, at ændringer måtte ske på Færøerne. Desuden var tiden økonomisk en blomstringstid på Færøerne. Dette forårsagede, at Folkeflokken fordoblede sit mandattal i lagtinget i 1943, og manglede kun et mandat i alene at have flertal i lagtinget. Under krigen var det stadig grundlovens paragraf om lovgivningsmagten, som stod i vejen for lovgivningsmagt til lagtinget, og det var det også efter krigen i forhandlingerne mellem de færøske partier og den danske regering om en ny ordning i januar og marts i 1946. Den danske regerings endelige forslag, i virkeligheden et ultimatum, anerkendte lagtinget hjemmel at vedtage "anordninger af lovgivningsmæssig karakter" i særlige færøske forhold – et forslag, som det snævre samhörighedsflertal i lagtinget kunne acceptere, mens Folkeflokkenes forslag om en dansk-færøsk union, hvor den lovgivende magt på Færøerne udelukkende skulle være hos lagtinget, aldrig blev bragt i spil af den danske regering eller den færøske forhandlingsdelegations flertal.

Folkeafstemningen i 1946, som blev resultatet af forhandlingerne, blev derfor en kamp om at formulere spørgsmålene til vælgerne. Mens Folkeflokken ønskede, at vælgerne kun skulle tage stilling til regeringsforslaget – ja eller nej – så ønskede samhörighedsflertallet i lagtinget, at vælgerne skulle tage stilling til to – og kun to – spørgsmål – regeringsforslaget *eller* løsrivelse. Den taktik havde man også brugt i 1930, da samhörighedspartierne vedtog en folkeafstemning, hvor løsrivelse var eneste alternativet til den gældende ordning mellem Danmark og Færøerne på trods af at løsrivelse ikke var på dagsordenen. Denne gang blev folkeafstemningen aflyst.

Resultatet i 1946 blev overraskende for alle – også for Folkeflokken –, at et snævert flertal stemte for løsrivelse. På den baggrund og med den danske statsministers udtalelser efter folkeafstemningen i ryggen vedtog et snævert flertal i lagtinget bestående af Folkeflokken og en socialdemokratisk afhopper at forberede overdragelsen af magten til lagtinget. Endnu engang kom grundloven i vejen. Den danske regering, der efter alt at dømme fik kolde fødder, udtalte med henvisning til grundloven, at folkeafstemningen, der ikke var vedtaget af Rigsdagen, var vejledende – en meningstilkendegivelse er formuleringen i nogle kilder – og lagtingets vedtagelse var derfor ulovlig. På den baggrund blev lagtinget opløst og nyvalg udskrevet.

Resultatet blev hjemmestyreløven, der for første gang anerkendte, at lagtinget havde lovgivende myndighed i særlige færøske forhold, men det er siden fra dansk side blevet gjort gældende, at der er tale om en delegation af lovgivende myndighed fra rigsdagen til lagtinget, og at det derfor ikke er lovgivning på samme måde – eller på samme niveau – som rigsdagens lovgivende myndighed.

Det er bemærkelsesværdigt, at da spørgsmålet om uafhængighed fra Danmark er blevet bragt på banen på Færøerne, så har det været samhörighedspartierne, som har bragt det på banen – vistnok med den hensigt at bruge "løsrivelse" som trussel mod dem, som vil noget andet end samhörighed.

Derfor har der heller ikke været nogen, som har forberedt noget positivt alternativ til samhørigheden – andet end det blot det negative ord "løsrivelse". Folkeafstemningen i 1946 er således en tidlig færøsk parallel til brexitafstemningen i 2016, "remain or leave", og de utilsigtede problemer, som det kan medføre, hvis politikere bruger folkeafstemninger som afskrækkelsesmiddel.

På Færøerne blev de utilsigtede konsekvenser – nogle vil alt efter politisk orientering måske sige problemer – af folkeafstemningen i 1946 hjemmestyreløven og det republikanske parti.

Først efter krisen i 1990'erne skulle et færøsk lagtingsflertal (en regeringskoalition) for første gang planlægge et forløb, der indebar forhandlinger med Danmark om uafhængighed indenfor den islandske unionstankes rammer, men forhandlingerne i 2000 førte ikke til noget resultat. Det reelle problem var tidsrammen for nedtrapningen af bloktilskuddet, men diskussionerne kom også til at handle om grundloven og Færøernes ret til at blive uafhængige. I forhold til en færøsk grundlov har det fra dansk side ofte været peget på, at indenfor den danske grundlovs rammer er det ikke muligt for Færøerne at vedtage deres egen. Det er stadig grundloven og tanken om den danske enhedsstat, der ligger i vejen for en løsning samt færøsk vilje til at acceptere konsekvenserne af uafhængighed.

Man kan diskutere om det er rimeligt at Færøerne får sin egen grundlov, hvor det færøske folks rettigheder er forankret – også retten til at vælge selvstændigheden, som ifølge danske myndigheder formelt er forankret i den danske grundlov, men det var den plan, som regeringskoalitionen fra 1998 arbejdede med. Planerne overlevede suverænitetsskoalitionen, der mistede flertallet i 2004, men den blev foreløbigt skrinlagt i 2018. Derimod synes det påfaldende, at danske myndigheder stadig holder fast i ideen om den danske enhedsstat – en stemme, en nation, en udenrigspolitik, som Christian Jensen udtrykte det i 2015 – da udviklingen for længe siden synes at have overhalet tankegangen. Hjemmestyreløven har været en politisk ramme for dansk-færøske relationer, som er blevet udvidet som en elastik i samme grad som det har vist sig nødvendigt. Begivenhederne i 2014, da EU boykottede Rusland på grund af invasionen i Ukraine, mens Færøerne, der ikke er medlem af EU, fandt nye markeder i Rusland, da EU – og derfor også Danmark – boykottede Færøerne på grund af uenigheder mellem kystnationerne om makrelkvoter, demonstrerede med al tydelighed, at tanken om en dansk enhedsstat er en illusion.

Den færøske selvstyrebevægelse har i 100 år – siden 1919 – forgæves forsøgt at få opbakning til at ændre den danske grundlov, så den kunne rumme færøernes ønsker om større selvstyre. I stedet er Færøernes selvstyre i interne og eksterne anliggender blevet udvidet, uden at Danmarks Riges Grundlov eller enhedsstatstanken er blevet ændret. Nu kan der argumenteres for, at virkeligheden og tanken kommet så langt fra hinanden, at det er nødvendigt at tage hele systemet op til revision.

Måske skal vi vende tilbage til udgangspunktet i Kiel i 1814, da dobbeltmonarkiets konge var konge i Danmark i sin egenskab som dansk konge, mens han var konge på Færøerne i sin egenskab som norsk konge – og i det øvrige Norge. Det var den tanke, som Folkeflokkens forgæves forfægtede i årene efter anden verdenskrig og det gjorde suverænitetsskoalitionen også i 2000.

Unionstanken synes i dag så fjern fra dansk statsretslig tænkning, på trods af at der er tradition for sådanne konstruktioner i dansk historie. Eksemplerne er Norge før 1814, Slesvig-Holsten før 1864 og Island fra 1918 til 1944.

Hvorfor ikke også Færøerne?